

ГЕРМЕНЕВТИКА

УДК 801.73

В.В. Михайленко

СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Зроблено спробу використання герменевтичного кола при прочитанні назви роману Е. Хемінгвея “Прощавай, зброє!”, яка проектується на поверхнєве значення та глибинний зміст твору. Простежується взаємозв’язок трьох концептів – герменевтики, перекладу та інтерпретації, – де об’єднуючим є інструмент інтерпретації, який знаходиться у фокусі дослідження.

Ключові слова: герменевтика, переклад, інтерпретація, лексема, семантичне поле, гіпертекст, дискурс.

Вихід лінгвістичної антропології на аналіз дискурсу започаткував новий виток інтересу до теорії герменевтики як науки про інтерпретацію в її різновидах. У теоретичних моделях простежується зв’язок, очевидний або прихований, з ідеями Е. Хірша та Х.Г. Гадамера, з уявленням про герменевтичне коло, тобто погляд на ступінь об’єктивної доступності для пізнання наміру автора, виражених у текстах (усних та письмових) різних жанрів та сфер спілкування. Відповідно, значний теоретичний інтерес знов викликають ідеї М.А.К. Холідея, засновника школи глобальної структури жанру і системно-функціональної лінгвістики взагалі (див. терміни: [6]).

У сучасній науковій парадигмі герменевтика розглядається як методологічна основа гуманітарного знання, в тому числі літературознавства (див. [2]). Предмет філологічної герменевтики – розуміння як одна із форм існування рефлексії. В теорії літератури предметом літературної герменевтики, а також і філософської, є інтерпретація, яку можна розглядати як дискурсивно подану рефлексію (див. [5]).

Наведемо кілька підходів до трактовки висловлювання, його складових у структурі авторського дискурсу, де дискурс тлумачиться як авторський текст, так і N-кількість текстів, що відображає певний темпоральний простір. Об’єктом аналізу є роман Е. Хемінгуея “A Farewell to Arms” [9]. Звернімося до назви роману, де *farewell* – іменник в однині – використовується в значенні „прощання”, хоча українською перекладено вигуком у фатичній функції; *arms* – (1) іменник у множині “руки” або (2) – іменник, який існує тільки у множині, означає „зброя”. Перекладач стикається з проблемою вибору еквівалента і, зрозуміло, вдається до екстраполяції наведених значень як двох ключових слів, які, зважаючи на їх семантику, будуть асоціюватися з такими одиницями, зафіксованими в структурі роману.

1. *miss Barkley, the little Scotch, her lips, her, her heart, a friend, Catherine, her hands, her eyes, dear Catherine, darling, her hair, a lovely face and body, a lovely wife, a good brave girl poor, poor dear Cat, a statue* та ін.;

2. troops, artillery, guns, rifles, officer, victories, war, bombard, military, hospitals, lieutenant, captain, the front, soldier, the battery, shell, the offensive, killed, a the army, the goddam war, the regiment, command, the major, the corporal, an attack, the break through, the British front та ін.

У першому випадку перекладач може обрати метафоризовану лексему „руки”, яка входить у синонімічний ряд із спільним компонентом «darling». У другому випадку перекладач може надати перевагу лексемі „зброя” як символу війни. Однак слід звернути увагу на рівномірну ентропію одиниць із загальним компонентом «darling», які пронизують текст всього роману. Разом із тим частота вживання одиниць іншого ряду обмежена переважно епізодом госпіталізації. І потім, у Швейцарії, для головних героїв війна була однією з подій минулого, що відбувається «не-тут» і у віддаленому „зараз”.

Зіставний аналіз семантики одиниць, наведених вище, вказує на зростання частоти одиниць першого ряду. Відповідно, перекладач міг би перекласти назву як „Прощавайте, любимі руки», або „Прощавай, кохана”, що було б більш точно. До речі, роман завершується реченням “It was like saying good-bye to a statue.” Однак перекладач знайшов інший шлях, увівши роман у парадигму антивійськового роману, популярного в повоєнні часи. На нашу думку, перекладач витримав надзвичайно важкий тиск мегатексту цього роману, тобто наслідків герменевтичного тлумачення – час написання роману, військово-політична ситуація, гуманність в екстремальних умовах, фронт, військове братерство, – які можуть виступати символами гіпертексту. Засновником концепції гіпертексту вважають Ванневара Буша [13], який представив систему майбутнього під назвою "memex", за допомогою якої можна зберігати інформацію, пор.: обробка інформації на основі гіпертексту, збереження окремих одиниць інформації, у разі, якщо одиниці релевантні для різних контекстів, вони можуть входити в різні комбінації. Перша реалізація гіпертексту була розроблена Д.С. Енгельбартом [11; 12]. Нас у цьому контексті цікавлять відносини автора і читача, нелінійна репрезентація знання в гіпердискурсі, відображення взаємодії свідомості і мислення в гіпердискурсивному просторі. „Залучення” теми війни у заключні події самого роману, її трагізм збігаються з трагізмом стосунків головних героїв: “I was not thinking at all but read the paper of the man opposite me. It was about the break through on the British front [9, с. 28].

З історії Першої світової війни та з коментарів В. Короткого до роману відомо, що німецькі війська прорвали оборону британців та вклинилися на 65 км, створивши в такий спосіб небезпечну ситуацію для союзників [9, с. 320]. Однак Генрі, повністю зосередившись на здоров’ї коханої, не включає зазначену референцію, що виступає квантором загальної темпоральної структури тексту, і локалізує його в гіпердискурсі «Перша світова війна». Отже, дискурс-аналіз піддає сумніву коректність перекладу назви роману українською та російською мовами.

Безперечно, в останнє десятиліття дискурс-аналіз входить до популярних методів гуманітарних і суспільних досліджень, чим пояснюється розмаїття трактувань поняття «дискурс». Ця обставина ускладнює вибір найбільш ефективної моделі для дискурс-аналізу в

межах конкретного дослідження. Ось чому ми запропонували етюд комплексного аналізу перекладу назви в його взаємодії з текстом. Тут перетинаються три поняття, які користуються загальним конструктом – тлумаченням. Звернімося до семантико-дефініційного аналізу основних трьох термінів – герменевтики, інтерпретації та перекладу.

Герменевтика (від гр. *hermenevticos* – тлумачити) – наука, що займається інтерпретацією текстів, бере початок у кабалістичній та ранньокатолицькій екзегезі. Термін запроваджений Аристотелем і передбачає „тлумачення”, „інтерпретацію” текстів у їх здатності бути прочитаними й зрозумілими. Основи теорії інтерпретації були закладені німецьким філософом Ф. Шляєрмахером. Існує декілька систем герменевтичної інтерпретації текстів. Теоретичним фундаментом герменевтики кінця ХХ ст. стали твори Мартіна Гайдеггера, який зосередив свою увагу на сферах феноменології та екзистенціалізму. Один із засновників герменевтики та сучасної лінгвістичної філософії Г. Гадамер, німецький філософ, засновник „філософської герменевтики”, вважав, що головною проблемою є складність визначення характеру виокремлення в мові передумов розуміння [3]. Це питання, породжене роздумами Шляєрмахера про герменевтику, Гадамер пов’язує з ідеями Хайдеггера (див. [8]). Мова – це світ, який оточує людину, без мови неможливі ні життя, ні свідомість, ні мислення, ні почуття, ні історія, ані суспільство. Все, що пов’язане з людиною, знаходить відображення в мові, яка не тільки „дім буття” (див. [8]), але й спосіб буття людини, сутнісна його властивість. Саме мова, за Гадамером, складає зміст того поняття, яке в Гуссерля має назву „життєвий світ”. Мова – це час, який отримав плоть, це стихія історичності в її безпосередньому досвіді. Слово – це не знак, не символ, а радше дзеркало, в якому видно річ. У ставленні Гадамера до мови та герменевтики багато дослідників справедливо вбачають тенденцію до онтологізації розуміння, що є невід’ємною функцією мови поряд із мовленням, а мова – суттєва властивість людського буття. Отже, розуміння з модусу знання перетворюється в модус буття. У сучасній дослідницькій парадигмі головним завданням герменевтики є не методологічна спрямованість на феномен розуміння змісту, а з’ясування онтологічного статусу розуміння як моменту життя людини. Таким чином, герменевтика займається пізнанням та інтерпретацією текстів. Вона пропонує підходи, що можуть допомогти в осягненні значення, перекладу, структури пізнання природної мови і навіть методів наукового аналізу.

У свою чергу, інтерпретація може виступати як:

1. загальнонауковий метод із фіксованими правилами перекладу формальних символів і понять мовою змістовного знання;
2. операція творення та зчитування змісту;
3. спосіб буття.

У гуманітарних науках інтерпретація – фундаментальний метод роботи з текстами як знаковими системами. Поняття інтерпретації має велике гносеологічне значення: йому належить важлива роль при зіставленні наукових теорій із галузями, які вони описують, при характеристиці різних способів побудови теорії та зміни їхнього співвідношення в ході розвитку пізнання. Текст як форма дискурсу та

цілісна функціональна структура відкритий для багатьох смислів, що існують у системі комунікації. Він постає в єдності очевидних і неочевидних, невербалізованих значень, буквальних і вторинних, прихованих і відкритих смислів (див. [1]). Надання смислу і зчитування смислів тексту традиційно позначається двома термінами – розумінням та інтерпретацією. Розуміння трактується як мистецтво осягнення значення знаків, які передаються однією свідомістю іншій, а от інтерпретація, відповідно, – як тлумачення знаків і текстів, зафіксованих на письмі. П. Рікбор [7], розшифровуючи термін „розуміння” як явище проникнення в іншу свідомість за допомогою зовнішнього позначення, доходить висновку: пережити процес розуміння означає пережити зближення із суб’єктивним задумом автора через опосередкування світу, що міститься в тексті, який читач здатен зробити власним, близьким завдяки увазі та емпатії [пор.: 7]. Розуміння частини історичного процесу можливе лише завдяки її віднесенню до цілого, а універсально-історичний огляд цілого передбачає розуміння частин [5].

Для лінгвіста, який займається дослідженням тексту, мислити суворими логічними категоріями – недосяжна висота, оскільки будь-який художній твір – це не тільки впорядкована побудова одиниць інформації. Будь-яке оповідання, роман, повість наділені вищим, метафізичним смислом, який неможливо вписати в категорії природничих наук. Втім, прибічники практичної спрямованості дослідження й надалі будуть вимагати від дослідника конкретних і точних висновків.

У літературі інтерпретація існувала ще за часів античності – відколи Сократ тлумачив смисл пісень Симоніда. Теоретичні засади інтерпретації сформувалися ще тлумачниками Святого Письма і пізніше набули розвитку в традиціях романтичної естетики. Ф. Шеллінг писав про нескінченну множинність художніх смислів, що знову й знову формуються у свідомості читача. Більш ґрунтовно цю теорію розвинув Ф. Шляермахер у вченні про „розуміння” і „осягнення”, пізніше – В. Дільтей у традиціях духовно-історичної школи.

У вітчизняному літературознавстві термін „інтерпретація” з’явився у 1920-х роках, але набув актуальності лише у 70-ті роки. М. Бахтін [5], розглядаючи твір у широкому та багатоплановому соціально-історичному та культурно-художньому контексті його творення, а водночас і його сприйняття, говорить про невідворотні діалогічно-особистісні моменти освоєння літератури, присутність понятійно-логічних операцій та іншонаукового витоку. Світ читача із сукупністю переконань та оригінальним світобаченням стикається зі світом, що його пропонує текст, – відбувається накладення, потім пошук відповідностей. Розуміння долає географічну, історичну або культурну відстань між текстом та інтерпретатором [10]. Саме в цьому моменті очевидна ця гра близькості і віддаленості двох світів. Важливо зазначити, що згадана концепція духовної єдності гуманітарних наук лежить в основі концепції герменевтичного кола Шляермахера, за якою окремі частини твору визначаються текстом у цілому і, у свою чергу, визначають ціле.

Ф.В. Вольф, наслідуючи Ф. Аста з його трьома рівнями розуміння – історичним, граматичним та духовним, – викладає потрійну герменевти-

ку. Три її етапи передбачають граматичне, історичне та філософське тлумачення. Перше стосується розуміння мови, друге – історичних фактів і заснованих на фактах відомостей про життя автора, а третє, менш розвинуте, ніж в Аста, – правил можливого тлумачення. Ф. Вольф визначає герменевтику як „науку правил, застосовуючи які, можна пізнати смисл знаків”. Він прагне розуміти слова самого автора, з яким читач перебуває в діалозі. Отже, тлумачення – це не що інше, як діалог. Відповідно, без здатності до діалогу герменевтика неможлива (див. [5]). Герменевтичний метод Шляєрмахера діалогічний за характером: щоб витлумачити текст, слід спілкуватися з ним, дозволити йому “запросити” нас і, так би мовити, поставити нам запитання. Діалогічним характером розуміння пояснюється круговий характер розуміння. Говорячи про Шляєрмахера, Гадамер звертає увагу на цю інтуїцію такими словами: „розуміти – це означає, перш за все, розуміти один одного. Розуміння – це головно взаєморозуміння. Власне розуміння – це до певної міри саморозуміння” [3, с. 227]. Феномен розуміння завжди вказує на феномен спільного розуміння. Оскільки діалогічним відношенням є спілкування, сам факт відношення передбачає, по суті, певну єдність завдяки смислу, поділеному між мовцем (або автором) та слухачем (або читачем).

У контексті герменевтичного кола частини і цілого, Шляєрмахер, зі свого боку, розрізняє дві його сторони: одну об’єктивну, іншу – суб’єктивну. Попередньо ми шукаємо зв’язок слова і речення, в якому знаходиться слово, Слова, як відомо, зазвичай мають різні значення. Щоб знати їх конкретний смисл у певному реченні, слід уловити смисл речення як цілого. Водночас не варто забувати, що розуміння цілого речення можливе лише через розуміння слів-складових цього речення, смисл яких контекстуалізується вже самим реченням. Саме так Шляєрмахер розуміє об’єктивний бік герменевтичного кола.

Суб’єктивний аспект, за Шляєрмахером, полягає у зв’язку окремого тексту з його ширшим контекстом, тобто з його місцем у творчості письменника, яка, у свою чергу, є частиною, яка міститься в цілому того чи іншого літературного жанру. Ба більше, текст належить до внутрішнього, психічного життя автора як цілісний. Без цього необхідного додаткового контексту неможливо зрозуміти окремий текст. В цьому полягає суб’єктивна динаміка герменевтичного кола. Отже, кожному герменевту слід погодитись із колоподібністю розуміння (див. [5]). М. Бахтін наголошує, що „ціле висловлення – це вже не одиниця мови, а одиниця мовленнєвого спілкування, яка має не значення, а смисл, тобто цілісний смисл, пов’язаний із цінністю – істиною, красою та ін., – і який вимагає у відповідь розуміння, де міститься «оцінка» [1, с. 322].

Що ж до перекладу, то цей процес – чи то власне переклад, чи то інтерпретацію – можна описати як декодування смислу вихідного тексту та ре-кодування цього смислу в мові перекладу. Декодуючи смисл тексту, перекладач перш за все повинен ідентифікувати його компонентні "одиниці перекладу", тобто сегменти тексту, які слід розглядати як когнітивні одиниці. Одиницею перекладу може бути слово, фраза або одне чи декілька речень. За цією, на перший погляд, нескладною процедурою лежить складна когнітивна операція. Щоб декодувати

повний смисл вихідного тексту, перекладач повинен свідомо і методично інтерпретувати та аналізувати всі його аспекти. Цей процес вимагає не тільки бездоганного знання граматики, семантики, синтаксису, фразеології та ін. вихідної мови, а й культури носіїв цієї мови.

Такі поглиблені знання потрібні перекладачеві для ре-кодування смислу в тексті мовою перекладу. Насправді знання перекладачем мови перекладу більш важливе і має бути глибшим, ніж знання мови вихідного тексту. Тому більшість перекладачів вдається до перекладів саме рідною мовою. Переклад – це діяльність, в якій поєднуються інтерпретація смислу тексту однією мовою (вихідного тексту) та продукування іншою мовою нового, еквівалентного тексту (тексту мовою перекладу).

Традиційно переклад є суто людською діяльністю, поза тим, що робилися спроби автоматизувати та комп'ютеризувати переклад текстів природною мовою (машинний переклад) або використовувати комп'ютери як допоміжний засіб. Мета перекладача – встановити відношення еквівалентності інтенції тексту мовою оригіналу та тексту мовою перекладу (тобто забезпечити, щоб в обох текстах містилися ідентичні повідомлення), водночас зважаючи на існуючі обмеження: контекст, правила граматики обох мов, особливості стилю, ідіоматику та ін.

На думку А.В. Домащенко, необхідно розмежовувати інтерпретацію та тлумачення як два протилежні методи осмислення і розуміння. [4]. Отже, інтерпретація та тлумачення (як різні методи осмислення і розуміння (а відповідно, й пояснення) будь-чого) справді протилежні один одному. Тлумачення – це можливість висловитися мові як системі, всередині якої здійснюється весь понятійний апарат, який ми сприймаємо.

Герменевтика не просто досліджує щось окреме, а й тлумачить досліджуване в широких темпорально-просторових відношеннях. Переклад, у свою чергу, передає смисли на комунікативному рівні. Інтерпретація залучається в разі виникнення контрастів в обох картинах світу, тоді як тлумачення використовується при передачі міжособистісних відношень.

1. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества. – М., 1986.
2. *Вебер М.* Критические исследования в области логики наук о культуре // *Культурология. XX век: Антология.* – М., 1995.
3. *Гадамер Х.-Г.* Истина и метод: Основы философской герменевтики. – М., 1988.
4. *Домащенко А.В.* Интерпретация и толкование. – Донецк, 2000.
5. *Колодий Н.А.* Поиск социальных онтологий: феноменолого-герменевтическая перспектива. Автореф. дисс. ... доктора философ. наук – Томск: Томский госунивер., 2002. – 43 с.
6. *Кубрякова Е.С., Демьянков В.З.* и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996.
7. *Рикёр П.* Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. – М., 1995.
8. *Хайдеггер М.* Бытие и время. – М., 1997.
9. *Хемингуэй Э.* Прощай оружие! – М.: Прогресс, 1969. – 320 с. (на англ.яз.)
10. *Cognition: A New Foundation for Design.* – Norwood, New Jersey, 1987.

11. *Engelbart D.C.* A Conceptual Framework for the Augmentation of Man's Intellect // Howerton P.D., Weeks D.C. (Eds.) *Vistas in information handling*. – Vol.1. – Washington, 1963.
12. *Engelbart D.C.*, et al. A Research Center for Augmentation of Human Intellect // *AFIPS Proceedings. Fall Computer Conference*, 1968.
13. *Nyce J., Kahn P.* (Hrsg.) *From Memex to Hypertext: Vannevar Bush and the Mind's Machine*. – London., 1991.

Summary

The article is a study of the hermeneutic circle in investigating the relationship of the title and the text of E. Hemingway's novel "A Farewell to Arms", based on its surface meaning and deep content. The correlation of the three concepts: hermeneutics, translation and interpretation, linked by the latter as an instrument of research, is also under study.

Key words: hermeneutics, translation, interpretation, lexeme, semantic field, hypertext, discourse.

Стаття надійшла до редколегії 17.11.2006